Чудний чоловік отсей Дмитро Книш! Двадцять літ як я його перший раз бачив; а хоч би тобі він на макове зернятко перемінився. Яким був тоді, таким і тепер. Та не то що не перемінив своєї вдачі, а й на вид не подався: ні потовщав, ні похудів, ні посивів, зовсім-таки не постарів, наче він тих двадцять літ і не переживав!.. Хіба вже дуже довго і пильно станеш придивлятися до нього, так запримітиш, що інколи у Дмитра очі не такі ясні, як колись були, і погляд не такий палкий; а більш нічого не запримітиш!

Я зазнаю Дмитра, як він ще був панським, ще парубкував: високий, кремезний, широкоплечий, русявий, кучерявий; ходить повагом, трохи перевалюючись з одного боку на другий; завжди невеселий, раз у раз недоволен. Отаким я його бачив вперше, такий він і сьогодні. Як тоді його дражнили "протестантом", так се прізвище зісталося за ним і понині, так вже і вмре він "протестантом".

Та й не даром же й прозвали його так: він усім недоволен, нічим його не можна задовольнити, на все він нарікає, усе він судить; усе у нього не до ладу, усе у нього не так як слід би, одно слово: против усього він протестує.

Він з дворових, сирота. На дванадцятім літі його взято до панів у дім; там він лакейчукував. Його й не били, й годували як і всіх людей, а зодягали — краще ніж кого іншого; і робота ніяка там була: прийми та подай, набий панові люльку, вичисти чоботи, перемий панську посуду та нагодуй щенят: от і все! Чого б, здається, ще йому! Так ні ж! Не така вдача у Дмитра була, не задовольнила його панська передня: то огризається він супротив старшого лакея, то лається з економкою, то гризеться з кухарчуками, то заб'ється собі у сінях та струже що-небудь, або клітку майструє, або робить мишину пастку. Та отак розвів у передній трісок, наче на дровітні. Пан поскуб його за чуба, а він обвісив губи та насупився, наче тхір, та й каже:

— Відпустіть мене, пане, на село!

— Що! На село? Чого?

— Невгодно мені тут.

— Ах ти, собаче кодло! — гукнув пан.— Ще й воно сміє розсуждати, де йому вгодно, а де ні! А зась! Я тебе як відпущу на конюшню та як скажу стягнути штани, так знатимеш ти, що вгодно, а що невгодно.

Дмитро замовк. Що ж би думали, так він і осів? Еге! Якби-то так! Так ні ж! Яке мале було, а пустилося на хитрощі. Став він панську посуду бити: отеє було несе в кухню тарілки та умисне і впаде, начебто спіткнувся. Посуда лу-лусь об землю! Тільки черепки забриньчали... Ведуть Дмитра на конюшню, підложать йому в голови ті черепки і почнуть періщити з обох боків: періщать, періщать його, а воно собі мовчить, пари з уст не пустить, наче йому заціпило, наче воно неживе, мов не його б'ють! От раз, вдруге, втретє! Не помагає: б'ють Дмитра, а він — знай собі — б'є посуду. От же добився до того, що панові огидло вже його бити: велів він його завдати на винницю. А тоді якраз будувалася нова винниця: німець якийсь будував. Провели Дмитра до німця.

— Що вмієш робити? — питає його німець.

— Німецькі клітки вмію.

Німець лу-лусь його по пиці та й питає:

— Що хочеш робити? Мовчить Дмитро. Приставили*його в столярню.

І тут не вподобалось йому: подумав він, погадав він, та ноги на плечі і пішов у довгі лози. Коли ж так як через місяць, чи що, ведуть Дмитра: ноги заковані у путо, а руки зв'язані. Провели прямо в винницю; отаман

приніс шеляги, положили Дмитра, а німець-механік присів на барильце, запалив люлечку і велів "міряти" Дмитра шелягою і вдовж, і впоперек... Добре сполечували його і послали свиней пасти.

Тоді Дмитрові минав вісімнадцятий рік. Став Дмитро свинарем. Ну вже ж тут ніяка робота, сиди собі з гирлигою та дивися, щоб свині не забрели в збіжжя,— от і вся робота; жити б та бога хвалити. Так на Дмитра ж нічим не вгодиш. Та, мабуть, і сам бог на нього не вгодить.

Перебув Дмитро зиму сяк-так: дивився за надвірними і годованими свинями, а як тільки занялось на весну — не всидів Дмитро: знов ноги на плечі, знов у довгі лози. Та вже на сей раз щось дозго його не було; мабуть, років зо два, коли не більше; думали всі, що вже Дмитро пропав, що, певно, десь його вбито. Коли ж на тобі! Якраз на самісінького Спаса 1 ведуть раба божого: і голова переголена, і руки в ланцюгах, а на ногах путо! На сей раз вже не били його, а тільки посадили на "бика", себто одним кінцем залізного ланцюга підперезали його і кінець замкнули, а другим кінцем замкнули до двопудової гирі. Тижнів зо два сидів Дмитро на "бику" та драв пір'я;

а далі зроблено йому полегкість: зняли його з "бика" та одну ногу забили в колодку і приставили пасти гусей. Волочив він колодку щось довгенько, мабуть, чи не до самої Покрови, поки колодка не протерла ноги аж до м'яса; тоді збили.

— Тепер нехай тікає! — сказав пан і велів іти Дмитрові до печі у винницю.

Пішов!.. Нога аж-аж болить, а він — анітелень. Мовчки вергає собі дрова в піч, та й годі! Прийшов раз пан у винницю, подивився на Дмитрову роботу, похвалив його і обіцяв прислать якоїсь мазі, щоб швидше нога загоїлась. На Дмитра наче хто приском кинув: від панської похвали наче робота випала у нього з рук... Пхне він поліно у піч та й дивиться на нього і жде, поки не гукнуть на нього:

— Ану, волоцюго, чого стоїш?.. Пхай дрова! Втомився чи знов на "бика" захотів?

Вхопив Дмитро колоду та так вергоне її у піч, що аж піч затріщить.

— Помалу ти, кривоногий! Піч хочеш розвалить, чи що?

Хто його знає, що б воно було дальш; але недовго довелося Дмитрові кочегарувати. За три дні перед Пилиповим лущенням 2 прийшов у винницю отаман, приставив до печі другого кочегара, а Книшеві велів обмитися, причепуритися, надягти чоботи нові, котрі й дав йому зараз, і йти до церкви.

— Чого се до церкви? — спитав Дмитро.

— Там побачиш.

— На сповідь, чи що? Я ж, здається, не збираюся ще на той світ, і не говію.

— Ну вже, швидше йди... молода жде!

— Яка молода? — питає Дмитро, вирячивши очі.

— Пріська, здається.

— От тобі й на! Не було печалі, так чорти накачали!.. Та що се ви, дядьку, шуткуєте, я й не думав ніколи женитися.

— Так люде за тебе думали; та й коли тобі було за мандрівками думати!

— Так хто ж старостував за мене?

— Пан.

— Бач, який добрий!.. Кого ж і висватав ще! Пріську!.. Що за дівка!.. Швачка! І от-от розсиплеться...

— А ти все знаєш? — гримнув отаман.

— Чув, люде базікають... а що, дядьку, буде, як я не піду в церкву? — спитав Дмитро, обувши чоботи.

— Поведемо... в зуби не подивимося... та ще перед вінцем можна і в баню повести, коли захочеш...

— Коли так, про мене, лучче ведіть, а сам не піду. Отаман оперезав ціпком Дмитра, вхопив поза шивороти

і повів у церков.

Панотець з причтом і молода з дружками і світилками були вже в церкві. Знайшлися і бояре: причепили молодому квітку, поставили на рушник і... звінчали!

— Тепер знов у винницю? — спитав Дмитро у отамана, вийшовши з церкви.

— Тепереньки додому йди з жінкою, та й людей проси на весілля; дурний, звичаїв хіба не знаєш?

— Моя ж домівка у винниці!

— То-то у винниці!.. Була у винниці, а тепер буде на селі у своїй хаті, поміж людей!

— Себто як?

— Побачиш як, йди за мною.

Пан велів одвести Дмитрові хату на селі, город, дав в придане порісну свиню, телицю, відро горілки на весілля, хліба, пшона, сала і на заводини карбованця грошей. Люде пили, веселилися, а Дмитро сидів, мовчав та сумно усміхався, до чарки й губ не приложив...

От і жонатий Дмитро! На кутю бог благословив його дочкою...

Живе Дмитро, хазяйнує: пан на цілий рік визволив його з панщини.

На жінку Дмитро не гримає: ніхто не бачив, щоб він її поцілував або приголубив; зате ніхто не бачив, щоб він її коли й штовхнув, ніхто навіть не чув, щоб він її й вилаяв. У себе в хаті і в господі він не те що наче чужий, але не скажеш, що він і свій. Так собі, мовчить, .сопе, та й годі... Видно, що чоловік чимсь недоволен,— а чим він недоволен, не вгадаєш.

Прогула гутірка про волю! Люде зраділи, а Дмитро — ніби для нього те кріпацтво й байдуже! Прийшла і сама воля! Усі люде раділи, святкували, а Книш ні слова радісного не промовив, став і на волю нарікать. "Що мені,— каже,— з сієї волі, коли їсти нічого! І землі мало, і земля погана, самий пісок, і оброк за землю великий",— нічим на Дмитра не вго-диш, усе не по його.

Вибрали його старшиною. Став він старшинувати: правда, не відмагався, але зараз усе захотів поставити по-своєму! Зараз, щоб жида в селі не було, давай підбивать громаду на при-говор, щоб жид не шинкував, щоб навіть зовсім шинку не було в селі... Громада не послухала: відома річ, без шинку не можна! Добре Дмитрові, що він не вживає, так йому й байдуже, чи є шинок на селі, чи нема; а задля громади шинок важна річ. Наполовину громада послухала Дмитра, вигнала жида з села, а шинкувати припоручила якомусь москалеві.

Дмитро й тут не задовольнився. "Шинкар,— каже,— все одно, чи він жид, чи москаль, чи наш брат; коли вже він шинкар, так і кровопійця".

Далі Дмитро став до збирщика приставати.

— Не так,— каже,— податки збираєш, не в свій час; квитків людям не даєш.

А збирщик йому правду каже:

— Як я даватиму квитки, коли я неписьменний? А Дмитро йому каже:

— Навчись!

— Е, навчись! Де ж його навчиться, коли й школи в нас нема?

— А шинок є? — одповідає Дмитро.

І чого йому той шинок ввірився так? Наче він йому у горло заліз та там, мов та болячка, душить. Причепився знов Дмитро й до попа.

"Здирство,— каже,— одно з отсього попа, та й годі; а користі — як з того цапа! Чи вже ж то усюди у людей такі деруни-попи, як наш?"

Поїхала раз попадя по селу льнувати З, а Дмитро стрів її та й ну ганити! "Ви,— каже,— лучче б у старці йшли; а то, бач! З жиру щоки наче кавун, а їздите по селу, старцюєте, канючите жменю льону! Тьфу!" — Попадя образилась та до станового, становий до посередника, посередник прибіг, зібрав громаду і скинули Дмитра з старшини.

Думав Дмитро, думав довго та давай спродуваться! Усе спродав, тільки кобилу лишив собі та віз, наділ і хату передав громаді, а навесні

взяв жінку й дочку і подався в дорогу. Нікому на селі у себе не сказав, куди це він ченчикує. Заїхав до мене в хутір попрощаться.

— Куди се ти, Дмитро? — питаю його. Махнув рукою та й каже:

— Не питайте!.. Сам не знаю!.. У Таврію піду або за Кубань, на поселеніє.

— Чого се так?

— Тут тісно! Землі мало, земля лиха, урожаїв нема, а плата велика, не вистачить на одні податі та оброки.

— Аж і в Таврії те ж свято.

— Може! Та дармо вже! Хоч гірше, аби інше; вже замірився, так назад не піду.

— Ну, поможи тобі, боже!

— Дякую вам на сім слові... прощавайте!

— Прощай, Дмитре!

Подався Дмитро у Таврію; не було про нього ніякої чутки цілих два роки, наче в воду чоловік впав. Аж ось з місяць назад чую: Дмитро вернувся!.. Не втерпів я, швидше до нього:

— Що се ти, Дмитре, вернувся?

— От так, як бачите, вернувся.

— Чого?

— З дурного розуму!

— Як се так?

—, Не взяв відсіля "увольнительного приговору", а там без нього мене не прийняли. Написав я сюди раз, вдруге, втретє — нічого!.. Не шлють мені приговору. Пишу, щоб хоч "паспорту" вислали,— і того не послали... От мене й випровадили відтіля яко безпаспортного...

— Що ж тепер діятимеш?

— Ніщо більш, як житиму...

І живе Дмитро Книш! Той же самий Дмитро: смутний, невеселий; все не по його, усім він недоволен! Така вже вдача у нього... Мабуть, йому так на роду написано!

1 Спас — християнське церковне свято "преображения господня", що відзначається 6 серпня за старим стилем.

2Пилипове пущення — переддень пилипівського (різдвяного) посту, який тягнувся з 24 листопада по 24 грудня за старим стилем.

3 П о їхала раз попадя по селу льнуват и...— Йдеться про один із видів церковних поборів з населення. Після закінчення збирання врожаю попадя об'їжджала прихожан, збираючи подаяния на церкву, зокрема льоном.